II. ULUSLARARASI HOCA AHMED YESEVÎ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

İnceleme Araştırma Dizisi
Yayın No:54

II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu
Bildirileri

Editör
Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Yayın Koordinatörü
Harun Sarıgül

ISBN: 978-9944-237-67-3

Baskı Tarihi: Ekim 2018

© Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuğuoğlu Sokak. No: 30
06490 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29
www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Tasarım ve Baskı
aren
Aren Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti.
Ziya Gökalp Cad.
Dr. Mediha Eldem Sok.
No: 38/15 Kızılay/ANKARA
Tel:0312 430 70 81

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

NEFEHÂTÜ'L-ÜNS'ÜN İLK TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNDE YESEVÎLİĞİN İZLERİ

Songül Karaca*

Özet

Abdurrahman Câmî (öl. 1492)'nin yazdığı *Nefehâtü'l-Üns*, sufi tabakat kitapları arasında önemli bir yere sahiptir. Türkçenin ilk sufi tabakat kitapları olan Nevâî (öl. 1501)'nin*Nesâyimü'l-Mahabbe*'si ve Lâmiî (öl. 1532)'nin*Fütûhu'l-Mücâhidîn*'i, Câmî'nin bu eserinin ilaveli tercümeleridir. Nevâî, eserine kendi yaşadığı coğrafyadaki Hint ve Türk sufilerini; Lâmiî de, Anadolu'daki sufileri eklemiştir. *Fütûhu'l-Mücâhidîn*, Anadolu sahasında yazılan ilk sufi tabakat kitabı özelliği taşıması ve *Nefehâtü'l-Üns* gibi meşhur bir eserin tercümesi mahiyetinde olması nedeniyle, kendisinden sonra yazılan pek çok sufi tabakat kitabını etkilemiştir. Çok sayıda nüshası olan *Fütûhu'l-Mücâhidîn*, Anadolu'daki tasavvuf ve tarikat tarihi için önemli bir kaynak hâline gelmiştir.

Bu bildiride, *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Yesevîliğe dair kimler hakkında hangi bilgilerin verildiği irdelenecek, elde edilen sonuçlar Nevâî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe*'sindeki bilgilerle karşılaştırılarak değerlendirilecek ve Lâmiî'nin *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'i üzerinden Yesevîliğin on altıncı yüzyılın başlarında Anadolu'daki görünümünden bahsedilecektir.

THE TRAITS OF SUFISM IN THE TURKISH TRANSLATIONS OF NEFEHÂTÜ'L-ÜNS

Abstrac

Nefehâtü'l-Üns, written by Abdurrahman Câmî (died in 1492), has an important place among the sufi book collections. *Nesâyimü'l-Mahabbe* written by Nevâî (died in 1501) and *Fütûhu'l-Mücâhidîn* written by Lâmiî (died in 1532), as the first collections of Turkish language, are the entrained translations of the Câmî's work. While Nevâî added the Indian and Turkish sufis, living in the same territory with him, into his work, Lâmiî added Anatolian sufis. *Fütûhu'l-Mücâhidîn* gave inspiration to many sufi collections written afterwards as the first sufi collection written in the Anatolian peninsula including the translation of a famous work called *Nefehâtü'l-Üns*. *Fütûhu'l-Mücâhidîn,* with a high number of copies, turned into a very significant source for sufist and secterian history of Anatolia.

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye.

This proceeding will elaborate on the information existing in the *Fütûhu'l-Mücâhidîn* related to sufi figures. Then, the acquiered knowledge will be compared with the information existing in the Nevâî's *Nesâyimü'l-Mahabbe. In the end,* the state of Sufism in Anatolia at the turn of 16th century will be provided.

Giriş

Bilinen ilk sufi tabakat kitabı, Sülemî (öl. 1021)'nin Arapça yazdığı *Tabakâtu's-Sûfiyye* adlı eseridir. Hâce Abdullah Herevî (öl. 1089), Sülemî'nin bu eserini genişleterek Farsçaya yine *Tabakâtu's-Sûfiyye* adıyla tercüme etmiştir. Herevî'nin *Tabakâtu's-Sûfiyye*'sini kendi zamanına kadar genişleten Molla Câmî (öl. 1492), 1478 yılında yazdığı eserine *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds* adını vermiştir. Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ü, Türk edebiyatı açısından çok önemlidir. Çünkü Türkçe sufi tabakat kitapları, Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünün Türkçeye genişletilerek tercüme edilmesiyle yazılmaya başlanmıştır. İlk Türkçe sufi tabakat kitabı Nevâî'nin, 1495'te Câmî'den bazı ilavelerle tercüme ettiği *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eseridir. Türk edebiyatındaki ikinci, Anadolu sahasındaki ilk sufi tabakat kitabı ise Lâmiî'nin, Câmî'den 1521'de ilavelerle tercüme ettiği *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn* adlı eseridir. Hepsi Nakşibendî olan bu üç müellif, aynı eser üzerinden İslam coğrafyasındaki tespit edebildikleri sufileri bir araya getirmişlerdir. (Esir ve Karaca, 2017: 83, 84)

Hazinî (öl. 1593'ten sonra)'ye kadar Anadolu coğrafyasında Yesevîlikle ilgili müstakil bir eser yazıldığına henüz rastlanmamıştır. Lâmiî'nin 1521'de Bursa'da yazdığı telif-tercüme mahiyetindeki eseri *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de ise etraflıca olmasa da Yesevîliğe dair izler bulunmaktadır. Bu bildirinin amacı, Yesevîliğin Anadolu'daki tanınırlığı ve sufi tabakat kitaplarında ne kadar yer aldığı konusunu *Fütûhu'l-Mücâhidîn* üzerinden tartışmaktır. Fakat konuyu *Nefehâtü'l-Üns* çerçevesinde ele almak için önce *Nefehâtü'l-Üns*'ün diğer Türkçe çevirisi olan Nevâî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe*'sinde Yesevîlikle ilgili nelerden bahsedildiği hakkında bilgi verilecek ve bu bilgiler, *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'dekilerle karşılaştırılacaktır.

1. Abdurrahman Câmî, Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds

Sülemî'nin Arapça yazdığı tabakat kitabı Herevî tarafından kendi zamanına kadar getirilmiş ve Farsçaya çevrilmiştir. Fakat Herevî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'si Herat Farsçasıyla yazıldığı için anlaşılamadığı gerekçesiyle Câmî tarafından sadeleştirilmiş ve Câmî, kendi zamanına kadar yaşamış sufileri de ekleyerek eseri genişletmiştir. Eser, Nevâî'nin isteği üzerine yazılmış ve 1478'de tamamlanmıştır. 15 sayfa civarındaki mukaddime kısmında velayet, veli, sufi, marifet gibi tasavvufi kavramlar açıklanmıştır. Eserdeki sufi sayısı 620'dir. Sufiler, haklarında elde edilen bilgilere göre; bazen sadece menkabeleriyle bazen de doğum yeri, doğum tarihi, ailesi, eğitimi, etrafındaki insanların onlar hakkında söyledikleri sözler, telif ettikleri eserler gibi pek çok bilgiyi barındıracak şekilde anlatılmışlardır. Bu nedenle eser, menkabeden ziyade biyografik bir metindir.

Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünü Ali Şîr Nevâî, Türk ve Hint kökenli 160 sufiyi ekleyerek 1495'te *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adıyla Çağatay Türkçesine, Lâmiî Çelebi de Anadolu'daki 36 sufiyi ekleyerek *Fütûhu'l-Mü-*

câhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Mücâhidîn adıyla 1521'de Anadolu Türkçesine çevirmiştir.

1.1.Nevâî, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve

Nevâî, *Nefehâtü'l-Üns*'ün okuyan herkese feyiz eriştirmesini umarak eseri 901/1495'te Türk milleti için Türkçeye çevirmiştir. Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında olup *Nefehâtü'l-Üns*'te yer almayan bazı sufileri, Attar'dan faydalanarak yazmıştır. Bunlardan başka Türk ve Hintli sufilerden *Nefehât*'ta yeterince bahsedilmediği için kendi araştırmaları ile ulaşabildiği, Türk ve Hintli sufilerin hâl ve sözlerini de eserine eklemiştir. Muhabbet rüzgarlarının, kitabı okuyanlara fütüvvet kokuları getirmesini istediği için esere *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adını vermiştir. (Eraslan, 1996: 1, 2) Eserde 770 sufinin hayatı veya söz ve davranışları anlatılmaktadır.

1.2. Lâmiî, Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Mücâhidîn

Lâmiî'nin 1521 yılında bazı ilavelerle tercüme ettiği *Nefehâtü'l-Üns*'ü, Câmî-i Rûm olarak tanınmasına neden olan eserlerinden biridir. 1521 yılı, Kanunî'nin Belgrad Zaferine denk düştüğü için Lâmiî, esere *Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn* adını vererek eseri, Kanunî'ye takdim etmiştir. Eser, Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe sufi tabakat kitabı olarak bilinmesi bakımından büyük önem taşır. Anlaşılır ve sade bir dille yazılması, nüshalarının tekke muhitleri başta olmak üzere farklı yerlerde ve 90 civarında olması; eserin yaygınlığını ve bilinirliğini gösteren hususlardan biridir. Câmî'nin eserine yaptığı ilaveler, öncelikle mukaddimede kendini gösterir. Mukaddimeden başka, esere 30 civarında sufi ilave etmiştir. Bunlar daha çok Anadolu sahasında bilinen sufilerdir. Bu bakımdan eser telif-tercüme bir mahiyet kazanmıştır. Kendisinden sonra yazılan pek çok sufi tabakat kitabı için kaynak teşkil etmiştir.

2. Nefehâtü'l-Üns'ün Türkçe Çevirilerinde Yesevîlik

Nefehâtü'l-Üns'e Nevâî, 160; Lâmiî, 35 sufi ilave etmiştir. (Esir ve Karaca, 2017: 114) Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*'sine; Asya'daki Türk ve Hint coğrafyasında yaşayan sufileri ilave ettiği için Yesevîlik bakımından önemlidir. Nitekim bu eser, Yesevîlik hakkındaki pek çok çalışmada kaynak olarak kullanılmakta olup Yesevîlik çalışmaları için önerilmektedir. (Hasan, 2009: 619) Lâmiî ise Anadolu'daki sufileri ilave ettiği için *Fütûhu'l-Mücâhidîn*, Yesevîlik bakımından Nevâî'ninkiyle kıyaslanamayacak derecede az bilgiyi havidir. Fakat Lâmiî'nin eseri, Yesevîliğin Anadolu'daki bilinirliğine etkisi bakımından Nevâî'ninkinden daha önemlidir. Her iki eserde de kişiler, Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünde olduğu gibi muhit ve kronoloji esasına göredir. Burada öncelikle her iki eserde kronolojik olarak Yesevîliğe dair nelerden bahsedildiği hakkında bilgi verilecek, sonra da Yesevîliğin izleri tartışılacaktır.

2.1. Nesâyimü'l-Mahabbe'de Yesevîlik

1495'te telif edilen *Nesâyimü'l-Mahabbe,* Yesevîlik için zengin bir kaynaktır. Eser; Hoca Ahmed Yesevî, Yesevî şeyhleri ve müridleri hakkında bilgi edinebilmemiz bakımından önemlidir. Eserde Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlikle ilgisi olan 21 kişi tespit edilebilmiştir. Bu kişiler ve Yesevîlikle olan ilgileri *Nesâ-*

yimü'l-Mahabbe'de kısaca anlatıldığı için burada maddeler hÂlinde gösterilecektir:

Yûsuf-ı Hemedânî: Hoca Ahmed Yesevî'nin mürşididir. Câmî'nin metninden tercüme edilmiştir. Fakat birebir tercüme değildir. Câmî ve Lâmiî'nin bahsettiği iki kıssa *Nesâyimü'l-Mahabbe*'de yoktur. Yûsuf-ı Hemedânî'den bahsederken 4 halifesinden birinin Ahmed Yesevî olduğu ifade edilmiştir. Ahmed Yesevî'nin Türkistan'a gitmesinden sonra Yusûf-ı Hemedânî'nin müritleri, Abdülhalık GücdüvanÎ'ye intisap etmiştir. (Eraslan, 1996: 231, 232)

Hoca Ahmed Yesevî: Yesevîliğin piridir. Nevâî'nin ifadesiyle "Türkistan mülkning şeyhu'l-meşâyıhıdur." (Eraslan, 1996: 383) Nevâî, Hoca Ahmed Yesevî'den bahsettiği yerde Yusuf-ı Hemedânî'nin halifesi olması ve Radiyeddin Ali Lâlâ ile olan münasebetini aktarır. (Eraslan, 1996: 383) *Nefehâtü'l-Üns* ve çevirileri muhit ve kronoloji esaslı yazıldığı için Yesevîler ve diğer Türk büyükleri Hoca Ahmed Yesevî'den sonra yazılmıştır.

Kutbuddin Haydar: Hoca Ahmed Yesevî'nin müridîdir. Cezbeli bir zat olan Kutbuddin Haydar'ın Hoca Ahmed Yesevî tarafından Horasan'a gönderildiği ve Horasan'da riyazetle çok fazla meşgul olduğu nakledilir. Mezarının Zave'de olduğu ve Haydarilerin, ona nispet edildiği bildirilir. (Eraslan, 1996: 383-384)

Radiyeddin Ali Lâlâ Gaznevî: Horasan'dan gelen Radiyeddin Ali Lâlâ, Hoca Ahmed Yesevî'nin hânkâhındabir müddethalvette olmuştur. Radiyeddin Ali Lâlâ halvetteyken Ahmed Yesevî, Horasan'dan gelen birine hiç derviş bilip bilmediğini sorar. Gelen kişi de birinin var olduğunu söyler. Ahmed Yesevî o kişinin adını sorunca "Necmeddin Kübra" diye cevaplar. Bu adı duyan Radiyeddin Ali Lâlâ dayanamayıp Necmeddin Kübra'nıın olduğu yere gitmeye hazırlanır. Ahmed Yesevî, kış mevsiminde gitmemesini, yaz mevsimini beklemesini söylese de dinletemez ve gider.(Eraslan, 1996: 278)

Hakim Ata: Hoca Ahmed Yesevî'nin halifesidir. Hakim ismini almasına neden olan menkabeyi anlatır ve bir şiirinden örnek verir. (Eraslan, 1996: 384)

İsmail Ata: Hoca Ahmed Yesevî'nin halifesi Sufi Muhammed Danişmend'in halifesi Şeyh Mustafa'nın halifesi İbrahim Ata'nın oğludur. Nevâî, İbrahim Ata'nın, Hoca Ahmed Yesevî'nin kardeşi olduğunu söyler. Şu halde İsmail Ata, Hoca Ahmed Yesevî'nin yeğenidir. Kendi yerine oğlu İshak Ata'yı bıraktığını bildirir. (Eraslan, 1996: 384)

Zengi Ata: Hakim Ata'nın halifesidir. Zengi Ata'nın sadece Türkistan büyüklerinden olduğu anlatılır. Hoca Ahmed Yesevî'nin halifesi olup olmadığı hakkında bilgi verilmemiştir. (Eraslan, 1996: 389)

Sadr Ata: Zengi Ata'nın halifesidir. Sadece Türkistan'da doğduğu ve mürşid olduğu bilgisi mevcuttur. (Eraslan, 1996: 386)

Hubbî Hace: Hakim Ata'nın Anber Ana ile evliliğinden doğan oğullarındandır. (Köprülü, 2012: 110) Nevâî, Hubbî Hace'nin Harezmli olduğunu, Türk ve Özbekler arasında bilindiğini, kendisi için Yiğitler Serveri dendiğini söyler. (Eraslan, 1996: 386)

Seyyid Ata: Zengi Ata'nın halifesidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin akrabalarından olup yaşlarının birbirine yakın olduğu, Seyyid Ata'nın daha yaşlı olduğu nakledilir. Mücahede ehli bir zat olduğundan bahsedilir. (Eraslan, 1996: 389)

İshak Ata: İsmail Ata'nın oğludur. Babası İsmail Ata, kendi zamanında oğlunu yerine halife olarak bırakmıştır. (Eraslan, 1996: 385)

Kök Şeyh: Kök Ata. Hakkında kızkardeşiyle ilgili bir menkabe vardır. Keramet sahibi bir kişi olduğundan bahsedilir.(Eraslan, 1996: 386)

Kişlig Ata: Semerkand'ın Kiş adlı bir yerinde doğduğu için Kişlig diye bilinen kişidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin kabrine gidip orada riyazetler yaptığı, daha sonra Çin'e gidip orada pek çok müridi olduğundan bahsedilir. Mezarı Çin'dedir. (Eraslan, 1996: 389) Kişlig Ata'nın, Hoca Ahmed Yesevî'nin kabrinde riyazet yapması ve daha sonra müridlerinin olması, Üveysi yolla Hoca Ahmed Yesevî'ye bağlandığını düşündürmektedir.

Bâb-ı Mâ Hüseyn: Büyük şeyhlerdendir. Küçükken Hoca Ahmed Yesevî'nin terbiyesinde bulunmuştur. (Eraslan, 1996: 389)

Hasan Şeyh: İsmail Ata'nın oğludur. Kendisini zengin gibi gösterip halkın iltifat etmesine engel olduğundan ve keramet sahibi olduğundan bahsedilir. (Eraslan, 1996: 390)

Yusuf Şeyh: Sadr Ata'nın oğludur. Hakkında kerametlerin anlatıldığı ve yaşının 120'ye yaklaştığı nakledilir. (Eraslan, 1996: 390)

Hacı Şeyh: Yusuf Ata'nın oğlu, Sadr Ata'nın torunudur. Onda harikuladeliklerin zuhur ettiği anlatılır. Ateş ile ilgili bir menkabesi nakledilir. (Eraslan, 1996: 390)

Hace Bahâuddin: İsmail Ata'nın torunudur. Nevâî, o ailedeki en yüce himmetli kişinin Hace Bahauddin olduğunu söyler. Keşmir'e gittiğini ve orada çok müridi olduğunu bildirir. (Eraslan, 1996: 385)

Hace Bayezid: Ata evladındandır. Timur Bey'in onun sohbetine gittiği söylenir. (Eraslan, 1996: 385) Buradaki "Ata" kelimesi bir önceki kişilerin adlarıyla anlaşılmalıdır. Çünkü Hace Bayezid'den bahsedilen yerden önceki 6 kişi Ahmed Yesevî ve çevresindeki Ata isimli kişilerdir. Tam olarak anlaşılamayan kısım, Hace Bayezid'in hangi "Ata" adlı kişinin oğlu olduğudur.

Hace Halil: Ata evladındandır. Hace Bayezid'de olduğu gibi Yesevî muhitinden olduğunu anladığımız bu kişinin tam bağlantısı bilinmemektedir. Fakat Nevâî, "*Ata'nıng hırka vü seccâdesi ebâ'an ced anga tigipdür*" diyerek Ata'nın hırka ve seccadesinin babadan oğula geçerek Hace Halil'e geldiğinden bahsetmektedir. (Eraslan, 1996: 385)

Kusem Şeyh ve Halil Ata: Bahaeddin Nakşibend'in görüştüğü Yesevî şeyhlerindendir. Her ikisi de Câmî, Nevâî ve Lâmiî'nin metninde bulunmaktadır. Nevâî ve Lâmiî'ninki Câmî'den çeviri olduğu için bu iki sufi, *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Yesevîlik başlığı altında değerlendirilecektir.

Nevâî'nin, hakkında bilgi verdiği Yesevî silsilesinin[1] bugünkü bilgilerimizle de örtüşenlerini şematik olarak şu şekilde gösterebiliriz,

Yusuf-ı Hemedânî
Hoca Ahmed Yesevî
Hakim Ata
Zengi Ata
Sadr Ata
Seyyid Ata
İsmail Ata

Nevâî'nin eserinde dikkatimizi çeken bir diğer husus, Korkut Ata'dan bahsedilmiş olmasıdır. *Nesâyimü'l-Mahabbe*, Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünde olduğu gibi muhit ve kronoloji esaslı bir tertibe sahiptir (Esir ve Karaca, 2017: 109). Nitekim eserde Hoca Ahmed Yesevî'den itibaren hakkında bilgi verilen kişiler sırasıyla şunlardır:

Kutbuddin Haydar, **Hakim Ata**, **İsmail Ata**, **İshak Ata**, **Hace Bahauddin**, **Hace Bayezid**, **Hace Halil**, Korkut Ata, Ali Ata, Kılıç Ata, **Sadr Ata**, Hubbî Hace, Yigit Ahmed, **Kök Şeyh**, Timurçi Ata, Zehhâd Han, Ebu'l-Hasan Işki, Mahmud Şeyhzade, Huday Kulı Şeyh, Muhammed Şeyh, İlyas Şeyh, Şeyhzade Ebu'l-Hasan, Şeyh Muhammed-i Sufi, Ebu Musa Şeyh, Şeyh Sultan-ı Sufi, **Kişlig Ata**, Ömer Ata, **Seyyid Ata**, **Bâb-i mâ Hüseyn**, **Zengi Ata**, **Hasan Şeyh**, **Yusuf Şeyh**, **Hacı Şeyh**.

Görüldüğü gibi Korkut Ata, Hoca Ahmed Yesevî'ye yakın olan kişilerden sonra gelmektedir. Dede Korkut'un bu eserde geçtiğinden daha önce bahseden Muharrem Ergin, *Nesâyimü'l-Mahabbe*'de Dede Korkut için yazılanları aktarmış ve Dede Korkut'un haklı ününe Nevâî'nin bu eseriyle vurguda bulunmuştur (Ergin, 2014: 39). Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*'de Dede Korkut için Türk ulusu arasında çok meşhur bir zat olduğunu, kendisinden önce olanları ve kendisinden sonra olacakları söylediğini, nasihat verir mahiyette özlü sözlerinin olduğunu söyler. (Eraslan, 1996: 385) Nevâî'nin verdiği bilgiler, Dede Korkut'un Yesevîlikle herhangi bir bağının olduğunu gösterir mahiyette değildir. Bir Türk büyüğü olması bakımından Hoca Ahmed Yesevî'den sonra Dede Korkut'tan bahsedilmiş olabilir. Fakat *Nesâyimü'l-Mahabbe*'nin muhit ve kronoloji esasıyla yazılmış olması, Dede Korkut'un Yesevî muhitleriyle bir ilgisi olabileceğine dair bir soru işaretinin uyanmasına sebep olmuştur.

2.2. Fütûhu'l-Mücâhidîn'de Yesevîlik

Fütûhu'l-Mücâhidîn, Yesevîlik bakımından zengin bir kaynak değildir. Fakat *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'in Anadolu'da yazılan diğer sufi tabakat kitapları üzerindeki tesiri, Yesevîliğin Anadolu'daki bilinirliği bakımından önemlidir. Nitekim eserde Hoca Ahmed Yesevî'nin adı geçmekte ve bazı Yesevî şeyhlerinden bahsedilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Yesevîlikle ilgili dört kişiden bahsedilmektedir. Bunlar sırasıyla Yûsuf-ı Hemedânî, Kusem Şeyh, Halil Ata, Radiyeddin Ali Lâlâ Gaznevî'dir. Bu kişilerin hepsinin ortak yanı Nakşibendi muhitiyle alakalı olmalarıdır. Bu dört kişi; Câmî'nin, Nevâî'nin ve Lâmiî'nin eserinde yer alır. Nevâî ve Lâmiî, Câmî'nin bu kişileri anlattığı kısma herhangi bir ilavede bulunmadan metni tercüme etmişlerdir. Câmî ve

[1] Bugün bilinen Yesevî silsilesi için Necdet Tosun'un şu çalışması kaynak alınmıştır: Necdet Tosun, (2013). "Yesevîyye". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 43, 487-490.

Nevâî'nin eserlerinde de yer almalarına rağmen Anadolu muhitinde yazıldığı için bu dört kişinin, *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de nasıl ele alındığına bakılacaktır.

2.2.1. Yûsuf-ı Hemedânî

Hoca Ahmed Yesevî'nin mürşididir. Nakşibendî silsilenin Hoca Bahauddin Nakşibend'den önceki büyüklerinden olan Yûsuf-ı Hemedânî'ye, *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de epeyce yer verilmiştir. Onun Hoca Ahmed Yesevî ile olan ilişkisinin anlatıldığı kısım ise şöyledir:

"Hoca Yûsuf-ı Hemedâni'nün halifeleri dörtdür; Hoca 'Abdu'llâh-ı Berkî, Hoca Hasan-ı Endakî, Hoca Ahmed-i Yesevî, Hoca 'Abdü'l-Hâlık-ı Gücdüvânî. Kaddesa'llâhu esrârahum.Ve Hoca Yûsuf'dan sonra bu dördi ki her biri makâm-ı da'vetde olmışlardur. Ve bunlardan gayrı tarîk-i edebde hidmetinde olur halîfeleri var idi. Ve çün Hoca Ahmed-i Yesevî Türkistân tarafına 'azîmet eyledi, cemî' yârânı Hoca 'Abdü'l-hâlık-ı Gücdüvânî'ye mütâba'at itmege delâlet eyledi." (Lâmiî Çelebi, 1270/1854: 411).

Metinden anlaşıldığı kadarıyla Hoca Ahmed Yesevî, Yûsuf-ı Hemedânî'nin dört halifesinden biridir. Yûsuf-ı Hemedânî'den sonra Ahmed Yesevî'nin müridlerle ilgilenmesi beklenmiş olmalı ki "Ve çün HocaAhmed-i Yesevî Türkistân tarafına 'azîmet eyledi, cemî' yârânı Hoca 'Abdü'l-hâlık-ı Gücdüvânî'ye mütâba'at itmege delâlet eyledi" diyerek Yûsuf-ı Hemedânî'den sonra Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkistan'a gitmesi üzerine, yârânın/müridlerin Hoca Abdülhalık Gücdüvanî'ye intisap ettiği ifade edilmiştir. Buradan Hoca Ahmed Yesevî'nin, Yusûf-ı Hemedânî'nin önemli bir halifesi olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.2. Kusem Şeyh

Yesevî şeyhlerindendir. Kusem Şeyh'e, *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Hace Bahauddin Nakşibend'in naklettiği sözler kaynaklık etmektedir. Kusem Şeyh'le ilgili Lâmiî'nin yazdığı metin şöyledir:

"Hoca Ahmed-i Yesevî hânedânındandur ve Türk meşâyihindendür. Hoca Bahâ'e'd-dîn Hidmetleri, Emîr Seyyid-i Külâl'ün nefs-i şerîfleri mûcebince ki şimden girü icâzetdür. "Her ne yirde ki meşâmunuza bir kohu irişe Türk ü Tâzîk'den taleb idünüz ve talebkârlıgında taksîr itmenüz." didügi sebebden Kusem Şeyh yanına vardılar. Ol mülâkâtlarında şöyle düşdi ki Kusem Şeyh kavun yir idi. Kabugını Hoca'dan yana atdı. Hoca'nun dahı taleb-i harâreti nihâyetde olmagın ber-sebîl-i teberrük ol kabagı tamâmca yidiler. Üç def'a ol meclisde öyle vâki' oldı. Hemân meclisde Şeyh'ün hâdimi içerü girüp "Üc deve, dört at yavu kıldum." didi. Şeyh, Hoca Hażretine Türkçe işâret idüp eyitdi ki: "Anı yahşı tutunuz." Mürîdlerden dört kimse şöyle heybet ile Hoca'ya bakup incindiler ki gûyâ ki ortalarında kan vâki' olmış idi. Hazret-i Hoca kaddesa'llâhu te'âlâ sırrahu buyurmışlar ki: Meşâyih-i Türk'ün her kim sıfatın anlamaya, elbette anlarun tarîkinden ötürü anlardan nevmîd olur ve i'tirâz eyler. Pes Hazret-i Hoca iki dizi üzerine oturup murâkabe itdiler. Ve müteveccih olup ahşam namâzın kıldukdan sonra hâdim yine içerü girüp eyitdi: Develer ve atlar kendiler geldiler. Hazret-i Hoca iki üç ay artuk eksük Kusem Şeyh'ün kaddesa'llâhu te'âlâ sırrahu mütâba'at ve mülâzemetinde oldılar. Âhirü'l-emr anlara teşrîf virüp eyitdiler: Benüm tokuz oglum vardur, onuncısı sensin. Ve sen cümlesinün üzerine mükad-

demsin. Ve yıllar ki Nahşeb nevâhisinden Buhârâ'ya ki gelürler idi, Hoca anlara ri'âyetler ider idi ve anlara dir idi ki: Bu taleb-kârlık sıfatı ki sende görirem, tâliblerden ve sâdıklardan hîc kimsede mütâla'a itmemişemdür. Ve bu Kusem Şeyh kaddesa'llâhu te'âlâsırrahu gâyetinkıtâ'ından ve kemâl-i bî-ta'alluklıgından ki vardı âhir ['ömrinde] Buhârâ bâzârlarından birine gelüp dürlü dürlü alış viriş itdi. Ve çıkup gitdi. Ve âsâr-ı sohbet üzerinde zâhir idi. Bir dükkânda oturdı. Ve ogullarından ve mütâbi'lerinden kendü ile bile olanları cümle da'vet eyledi. Ve eyitdi: Bizüm naklimüz zamânı irişmişdür. Tevhîd kelimesin muvâfakatla diyelüm. Pes kendisi didi ve cümlesi didiler. Ve fî'l-hâl teslîm-i rûh eyledi." (Lâmiî Çelebi, 1270/1854: 416, 417).

Görüldüğü gibi Bahauddin Nakşibend, Kusem Şeyh'e çok önem vermiştir. 3 ay kadar hizmetinde bulunduğundan ve ona tâbi olduğundan bahsetmiştir. Kusem Şeyh de onu *"Benüm tokuz oglum vardur, onuncısı sensin."* diyerek oğlu gibi sevdiğini söylemiştir. Buradan hareketle Kusem Şeyh'in 14.yy.da yaşamış bir Yesevî şeyhi olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.3. Halil Ata

Yesevî şeyhlerindendir. Halil Ata da Kusem Şeyh gibi Hace Bahauddin Nakşibend'in anlattıklarıyla bilinmektedir. Buna göre Lâmiî'nin Fütûhu'l-Mücâhidîn'inde Halil Ata için yazılanlar şöyledir:

"Hidmet-i Hoca Bahâ'e'd-dîn buyurmışdur: Bu kârun evâ'ilinde uyhuda gördüm ki Halîl Ata ki kaddesa'llâhu te'âlâ sırrahu meşâyih-i Türk'ün kibârındandur. Beni bir dervîşe sipâriş iderler. Ya'nî ısmarlarlar. Çün uyandum, ol dervîşün sûreti hâtırumda kalmış idi. ve benüm sâliha bir ceddüm var idi. Ol hâbı ana didüm. Buyurdılar ki: İy ogul! Sana meşâyih-i Türk'den nasîb irişse gerekdür. Ben dâ'im ol dervîşe tâlib idüm. Tâ bir gün bâzâr-ı Buhârâ'da ana mülâkât vâki' oldı. Görince anladum. Sordum, adı Halîl imiş. Ol vaktde anunla mücâleset ve mükâlemet müyesser olmadı. Çün menzilüme geldüm, ahşam irdi. "Ol dervîş Halîl seni ister." diyü bir kâsid geldi. Yaz eyyâmı faslı idi. Bir pâre mîve getürüp anun yanına vardum. Çünki anı gördüm, diledüm ki ol hâbı ana söyleyem. Türkîce eyitdi: "Ol nesne ki senün hâtırundadur, bizüm önümüzde 'ayândurur. Beyâna hâcet degüldür." Benüm hâlüm bir dahı oldı. Ve anun sohbetine hâtırumun meyli dahı ziyâde oldı. Ve anun sohbetinde andan 'azîm ahvâl ve garîb ü 'acîb nesneler müşâhede itdüm. Ve bir müddetden sonra ana Mâverâŷü'n-nehr'ün pâdişâhlıgı mukarrer oldı . Ve bana dahı anun hidmetine mülâzemet ve hidmet itmek görindi. Ve mülâzemet evkâtında dahı andan azîm nesneler müşâhede olur idi. Ve bana çok şefkat ider idi. Gâh lütf ile ve gâh 'ünf ile âdâb-ı sohbet hizmet ögredür idi. Ve ol cihetden bana çok fevâ'id irişdi. Ve bu yolun seyr ü sülûkı makâmlarında muhkem işime gerek oldı.Ve altı yıl bu tarîk ile anun hidmetinde oldum ki kesretde anun saltanatları edeblerin ri'âyet iderdüm. Ve halvetde sohbet-i hâssınun mahremi idüm. Ve ol altı yıl saltanatından evvel dahı anunla nice musâhabat düşdi. Ve çok kerre havâss-ı bârgâhı huzûrında dirdi ki: Her kim ki Hakk Te'âlâ rızâsı-çün bana hidmet eyleye, Halk içinde ulu olur. Ve bana ma'lûm olurdı ki anun maksûdı kimdür? Altı yıldan sonra anun memleket-i mecâzîsine zevâl irdi. Ve bir lahzada ol mülk ü hadem ü haşem hebâŷen munsûr oldı. Ve bi'l-külliye dünyâ işinden gönlüm sogudı. Buhârâ'ya geldüm. Ve Riverten'de ki Buhârâ kûylarından bir kûydur, anda sâkin oldum." (Lâmiî Çelebi, 1270/1854: 417, 418).

Bu metne göre Hoca Bahuddin Nakşibend önce rüya yoluyla Halil Ata'dan manevî feyz alacağının müjdesini almış, sonra da kendisiyle karşılaşmış ve 6 yıl onun hizmetinde olmuştur. Seyr ü sülûka dair ondan öğrendiklerinin önemini "Bu yolun seyr ü sülûkı makâmlarında muhkem işime gerek oldı." diyerek vurgulamıştır. Fütûhu'l-Mücâhidîn'de Halil Ata'nın Yesevîliğine dair bir bilgi olmasa da Yesevî şeyhlerinden olduğu bilinmektedir (Tosun, 2013: 488). Dolayısıyla Hace Bahauddin Nakşibend'le aynı zamanda yaşamış olduğundan hareketle Halil Ata'nın da Kusem Şeyh gibi 14. yy.da yaşamış bir Yesevî şeyhi olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.4. Radiyeddin Ali Lâlâ Gaznevî

Radiyeddin Ali Lâlâ, bir müddet Hoca Ahmed Yesevî'nin hânkâhında kalmış ve daha sonra Necmeddin-i Kübra'ya intisap etmiştir. Nefehâtü'l-Üns ve Nesâyimü'l-Mahabbe gibi muhit ve kroloji esaslı bir metin olan Fütûhu'l-Mücâhidîn'de Kübrevi tarikatı mensuplarının anlatıldığı kısımda Radiyeddin Ali Lâlâ'dan bahsedilmektedir. Radiyeddin Ali Lâlâ'nın Ahmed Yesevî ile olan ilgisi Fütûhu'l-Mücâhidîn'de şu şekildedir:

"Ve nice yıllar 'âlemi keşf itdi ve andan nâm u nişân bulmadı. Tâ ol zamâna dek ki Hazret-i Şeyh Necme'd-dîn, Horezm'e geldi ve bu tarîki münteşir eyledi. Ve ol vaktde Şeyh 'Alî Lâlâ, Türkistân'da Şeyh Ahmed-i Yesevî'nün hânkâhında idi. Bir gün bir şahs Horezm'den gelmişdi. Ve Şeyh 'Alî Lâlâ halvetde idi. İşitdi ki: Şeyh Ahmed andan sordı ki Horezm'de hîc dervîş var mıdur? Ve merdümlerine meşgûller midür? Ol şahs eyitdi: Şimdi bir cüvân gelmişdür ve irşâd-ı halka meşgûldür. Ve bir mikdâr halk anun yanına cem' olmışlardur. Sordı ki adı nedür? Eyitdi: Necme'd-dîn-i Kübrâ'dur. Çün Şeyh 'Alî Lâlâ bu adı işitdi, halvetden sıçrayup çıkdı. Ve sefer kuşagın kuşandı. Şeyh Ahmed-i Yesevî buyurdı ki: Ne olmışdur? Eyitdi: Sefer iderem. Buyurdı ki: Sabr eyle tâ kim kış geçsün. Eyitdi: Kâdir degülem. Pes Şeyh Necme'd-dîn'ün Hidmetine geldi, ve sülûka meşgûl oldı." (Lâmiî Çelebi, 1270/1854: 493).

Görüldüğü gibi Radiyeddin Ali Lâlâ, Ahmed Yesevî'nin hânkâhında halvette iken Necmeddin-i Kübrâ'nın adını duymasıyla kar kış demeden kalkıp Harezm'e gitmiş ve Necmeddin-i Kübrâ'ya intisap etmiştir. *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Kübrevî büyüklerinden biri olarak anlatılan Radiyeddin Ali Lâlâ hakkında "*Şeyh Ebû Ya'kûb Yûsuf el-Hemedânî'nün sohbetine irişmişdür.*" (Lâmiî Çelebi, 1270/1854: 492) denilmiştir. Bu, Radiyeddin Ali Lâlâ'nın; Yûsuf-ı Hemedânî'nin sohbetinde bulunduğu sıralar Ahmed Yesevî ile tanışmış olabileceğini düşündürmektedir. Ahmed Yesevî Türkistan'a gittikten sonra da onun hânkâhını ziyaret etmiş olmalıdır. Radiyeddin Ali Lâlâ'nın Ahmed Yesevî ile olan ilişkisi bu şekilde anlatılmıştır.

Sonuç

Nevâî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe*'si ve Lâmiî'nin *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'i, Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünün ilaveli tercümesidir. Bu müelliflerin her üçü de Nakşibendîdir. Câmî ve Lâmiî, Yesevîliği; Yûsuf-ı Hemedânî, Kusem Şeyh ve Halil Ata gibi şahsiyetlerle daha çok Nakşibendîlik üzerinden anlatmaktadır. Câmî, Yûsuf-ı Hemedânî'den sonra Abdülhalık Gücdüvanî'yi anlatarak Nakşibendî kolunu oluşturan silsileye yer vermiştir. Nevâî ve Lâmiî de öyle yapmıştır.

Lâmiî, Yesevîlikle ilgili olarak Câmî'nin bahsettiklerine herhangi bir ilavede bulunmamış; Câmî'nin metnini aynen tercüme etmiştir. Dolayısıyla *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Yesevîlik hakkında bilgi veren kısımlar, Câmî ve Nevâî'nin eserlerinde de vardır. Fakat Nevâî'nin yaşadığı coğrafyada Yesevîlik bilindiği için Nevâî, eserine başta Hoca Ahmed Yesevî olmak üzere 20 kadar Yesevî dervişi ilave etmiştir. Bunu yaparken Câmî ve Lâmiî gibi Yûsuf-ı Hemedânî'den sonra Abdülhalık Gücdüvânî ile devam eden Naşkibendî silsileyi vermiş, sonra Ahmed Yesevî'den başlayarak Yesevî şeyh/dervişlerini anlatmaya başlamıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'den *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de başka sufilerin anlatıldığı yerde bahsedilmesine rağmen onun müstakil bir sufi olarak eserde yer almaması; Lâmiî'nin, Nevâî'nin eserini görmediği veya gördüyse de Câmî'nin eserini tercüme ettiği için Nevâî'nin katkılarını eklemeyi tercih etmediğini düşündürmektedir. Bu nedenle Anadolu'da 1521 yılında Lâmiî tarafından yazılan *Fütûhu'l-Mücâhidîn*'de Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik, daha çok Nakşibendî muhit üzerinden anlatılmaktadır.

KAYNAKÇA

Eraslan, K. (1996). **Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve**. Ankara, TDK Yayınları.

Ergin, M. (2014). **Dede Korkut Kitabı 1**. Ankara, TDK Yayınları.

Esir H.A. ve Karaca. S. (2017). "Üç Sufi Tabakat Kitabının Mukayesesi: Nefehâtü'l-Üns, Nesâyimü'l-Mahabbe ve Fütûhu'l-Mücâhidîn", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 5. [Erişim tarihi: 22 Ocak 2018] http://dergipark.gov.tr/download/article-file/385071

Hasan, N. (2009). "Yesevîliğe Dair Bazı kaynak Eserler Hakkında". **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.** 4 (2):618-633. [Erişim tarihi: 26 Ocak 2018]

http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi15/22hasannadirhan.pdf

Karaca, S. "Lami'î Çelebi, Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn: Nefehâtü'l-Üns Tercümesi (İnceleme, Tenkidli Metin, Sözlük, Dizin)", **Devam Eden Doktora Tezi**. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

Köprülü, M. F. (2012). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Ank. Akçağ Yay.

Lâmi'î Çelebi. (1270/1854). **Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns**. İstanbul, Dârü'l-Tıbâatü'l-Âmire.

Tosun, N. (2013). "Yesevîyye". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 43, 487-490.

Ünlü, S. (2013). **Çağatay Türkçesi Sözlüğü.** Konya, Eğitim Yayınevi.